

К. І. Панченко

СКІФСЬКЕ ПОХОВАННЯ В ДВОКАМЕРНІЙ КАТАКОМБІ З ГРУНТОВОГО МОГИЛЬНИКА БІЛЯ м. СВІТЛОВОДСЬК

Статтю присвячено публікації захоронення IV ст. до н. е. зі скіфського ґрунтового могильника поряд з м. Світловодськ Кіровоградської обл.

Ключові слова: скіфи, ґрунтовий могильник, поховальний обряд, катакомба, інвентар.

Серед великої кількості старожитностей скіфського часу на Правобережжі Дніпра особливий інтерес викликають пам'ятки, розташовані в прикордонні Лісостепу та Степу. Матеріали, отримані під час археологічних досліджень у цьому регіоні, дають змогу з'ясувати ряд обставин взаємодії місцевого землеробського населення та кочових іраномовних скіфів. Особливо інформативними в цьому відношенні виступають поховальні пам'ятки. Одним з найбільш цікавих об'єктів, досліджених тут за останні 50 років, є ґрунтовий могильник IV ст. до н. е. біля м. Світловодськ Кіровоградської області. На сучасному етапі на цьому некрополі розкопано понад 150 поховань скіфського часу [Бокій, 1980; 2014; Козир, 2014].

Захоронення № 155 (рис. 1) привертає увагу через особливості поховального обряду. Могила є катакомбою з двома поховальними камерами. Вхідна яма підквадратної форми, розмірами — 1,65 × 1,90 м, глибиною — 1,70 м, орієнтована за віссю північний захід—південний схід. У центрі ями, ближче до західної стінки, виявлена вертикальна гранітна плита висотою 0,85 м, що була вкопана у дно вхідної ями. Біля підніжжя стели знаходились кістки великої рогатої худоби. В заповненні вхідної ями на глибині 0,7 м розчищено бронзовий трилопатеий наконечник стріли. У нижній частині вістря, між лопатями рельєфний знак, в основі якого лежить символ «X» (рис. 2, 4). Цей знак має чимало аналогій серед скіфських знахідок [Мен-

люкова, 1964, табл. 8, 4; Фіалко, 1994, рис. 19; Худяков, 2004; Гуляев, 2010, с. 111].

Входи до обох поховальних камер, що розташовані у південно-західній та північно-східній стінках вхідної ями, були закриті дерев'яними заслонами.

Північно-східна камера мала підпрямокутну форму з заокругленими кутами, розмірами 2,5 × 1,5 м. Вона орієнтована по лінії північний захід—південний схід. Дно на глибині 1,95 м. Пограбована могила була заповнена глиною, змішаною з чорноземом. У захороненні виявлено порушений кістяк чоловіка. *In situ* збереглися кістки ніг. Похований лежав у випростаному положенні на спині, головою на південний схід. Поряд зі стегною кісткою лівої ноги знайдені 10 бронзових наконечників стріл.

Набір вістрів з чоловічого захоронення можна розділити на такі типи.

Тип 1 — тригранні з прихованою втулкою та виїмками в основі граней (8 екз.) (рис. 2, 6—8). Подібні наконечники досить поширені на пам'ятках IV ст. до н. е. у степовому регіоні [Алексеев, 1991, с. 94, рис. 64, 27; Бидзиля, 2012, с. 446, рис. 645, 12] та у лісостепу [Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с. 116, рис. 36, 42, 43].

Тип 2 — тригранні з прихованою втулкою та рівною основою (1 екз.) (рис. 2, 5). На кожній грані у нижній частині два парних прямокутних заглиблення. Такий тип наконечників зустрічається у пізньоскіфський час в Лісостепу на Правобережжі [Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с. 116, рис. 36, 49; Фіалко, 1994, с. 28, рис. 5, 2; с. 37, рис. 14, 2] та Лівобережжі [Гречко, 2010, с. 206, рис. 59, 40; Шрамко, 1987, с. 119, рис. 56, 33], а також в Степу [Евдокимов, 1984, с. 76, рис. 2, 35].

Тип 3 — трилопатеий з ледь виступаючою втулкою та гострими кінцями лопатей, які ут-

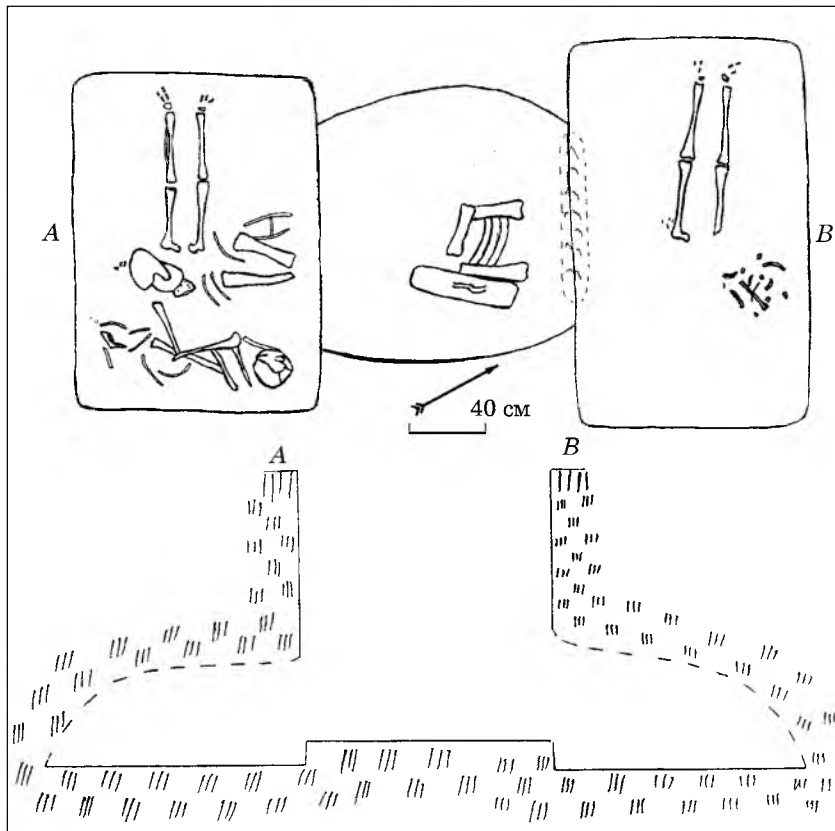

Рис. 1. Поховання № 155 Світловодського ґрунтового могильника

ворюють шипи (1 екз.) (рис. 2, 9). Подібні вістря відомі з V ст. до н. е. Але продовжують використовуватись й у IV ст. до н. е. [Мелюкова, 1964, табл. 9, *и*, 6; Евдокимов, 1984, с. 76, рис. 2, 35].

Загалом виявлений у похованні № 155 набір наконечників стріл є типовим для скіфського сагайдаку. Такі вістря поширюються у скіфському середовищі з V ст. до н. е., втім масово побутують вже у IV ст. до н. е. [Мелюкова, 1964, с. 21—22].

Південно-західна поховальна камера, орієнтована в напрямку північний захід—південний схід мала прямокутну форму з заокругленими кутами. Її розміри 2,5 × 1,5 м. Дно камери нижче дна вхідної ями на 0,2 м. Скелет жінки був зруйнований під час пограбування. Збереглися кістки ніг. Похована покладена у випростаному стані на спині головою на південний схід. Серед кісток поховання, поряд з південно-східною стінкою виявлені такі предмети: 3 бронзових перстні з округлими щитками, 2 бронзові коповушки, 2 кістяних круглих предмети, глиняне біконічно-сплощене прясельце та 2 скляні намистини чечевицеподібної форми. Ближче до входу виявлене ще одне скупчення кісток, серед яких розчищено фрагмент леза залізного ножа, довжиною 2,5 см.

Деталізуємо опис речей виявлених в жіночій камері.

1, 2. Два персні — вирізані з пластины, виготовлені з олов'янистої бронзи, з округлим щитком (рис. 2, 11, 12). Кільце перстнів — з двох дужок, краї яких заходять один за оден. На щитку орнамент у вигляді кіл з витиснутих випуклих крапок, в центрі щитка округ-

лий виступ з отвором. Діаметр перстня — 2,1 см, діаметр щитка — 1,8 см.

3. Перстень бронзовий — вирізаний з пластины, з округлим щитком (рис. 2, 10). Перстень білого кольору з червоними мідистими вкрапленнями. Поверхня щитка неорнаментована. Діаметр перстня — 2,3, діаметр щитка — 1,7 см.

За класифікацією В.Г. Петренка, всі персні належать до типу 7 — виготовлених з однієї пластины з округлим вигнутим по пальцю щитком. Такі перстні з'являються у скіфських похованнях з IV ст. до н. е. та є домінуючими у Степовій Скіфії. Більшість з них зафіксовані саме в жіночих похованнях [Петренко, 1978, с. 61, рис. 53, 33—35]. Також подібні перстні виявлені на скіфських пам'ятках у Криму, на Нижньому Дністрі та у Дністро-Дунайському регіоні [Алексеев, 1991, с. 110, рис. 73; Либеров, 1965, с. 87, табл. 24, 57, с. 109, табл. 36, 28; Тереножкин, 1973, с. 64, рис. 43, 1].

4, 5. Дві бронзові коповушки у формі стрижня з ложкоподібними округлими голівками (рис. 2, 15, 16). Довжина коповушок — 4 см. Подібні предмети відомі на скіфських пам'ятках у Північному Причорномор'ї. Саме в скіфський час вони вперше набувають поширення і побутують у середовищі різних кочових культур на території України аж до пізнього середньовіччя [Салангіна, 2004].

6. Кістяна округла пластина з отвором в центрі (рис. 2, 1). Поверхня пластины заглажена. Діаметр пластины — 4,1 см, діаметр отвору — 0,75 см.

7. Кістяна округла пластина з отвором в центрі (рис. 2, 2). Поверхня пластины заглажена. Діаметр пластины — 2,8 см, діаметр отвору — 1,0 см.

8. Глиняне прясельце приплюснuto-біконічної форми з підлощеною поверхнею (рис. 2, 3). Діаметр — 2,8 см, висота — 1,3 см. Прясельця подібної форми досить часто зустрічаються на скіфських пам'ятках [Петренко, 1967, с. 143, табл. 17, 25].

9, 10. Дві скляні намистини чечевицеподібної (веретеноподібної) форми (рис. 2, 13, 14). Скло вкрите світлокоричневою патиною, на зламі має більш темний відтінок. Розміри — 1,7 × 1,5 см, товщина перетину — 0,8 см. Їх аналогії зустрічаються в комплексах V—IV ст. до н. е. в Степовій Скіфії та Середньому Подонні [Либеров, 1965, с. 110, табл. 37, 1]. Подібні за формою скляні на-

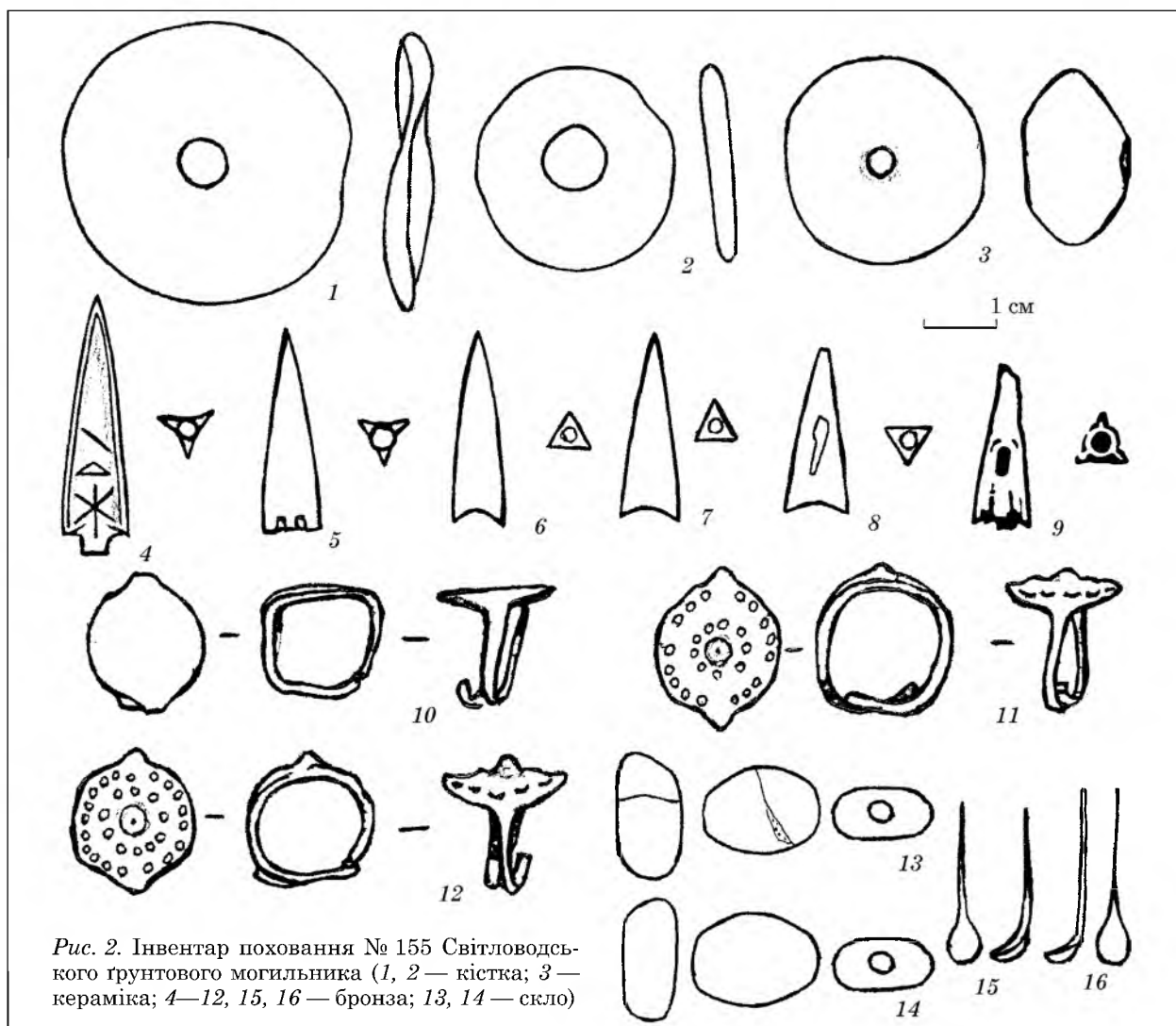

Рис. 2. Інвентар поховання № 155 Світловодського ґрунтового могильника (1, 2 — кістка; 3 — кераміка; 4—12, 15, 16 — бронза; 13, 14 — скло)

мистини виявлені у похованні знатної скіф'янки в Мелітопольському кургані [Онайко, 1970, с. 211, табл. 43, б; Тереножкин, 1988, рис. 117, 2].

Поховальна споруда за класифікацією В.С. Ольховського належить до катакомб типу I, варіанту 3А, що існували у пізньоскіфський період [Ольховський, 1991, с. 35, 215, табл. 2]. Дерев'яні заклади у похованнях Степу використовувалися з VI—V ст. до н. е. аж до пізньоскіфського часу [Ольховський, 1991, с. 30]. В Дніпровському Правобережному Лісостепу вони з'являються у IV ст. до н. е. і побутують впродовж пізньоскіфського часу [Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с. 43]. Залишки ритуальної їжі — теж звичайне явище для скіфського заупокійного ритуалу [Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с. 48; Ольховський, 1991, с. 116; Петренко, 1967, с. 19]. Також варто акцентувати увагу на тому, що знахідки стел у межах самої поховальної споруди у скіфський час фіксуються досить рідко. Відомі поодинокі випадки встановлення стел лише у підкурганних поховальних спорудах [Ольховський, 2005, с. 104].

Особливості поховального обряду та набір наконечників стріл дозволяють датувати по-

ховання № 155 Світловодського могильника IV ст. до н. е. Поховальна споруда та супровідний інвентар значною мірою є індикаторами, що підтверджують факт присутності іраномовних кочовиків у лісостепових широтах в IV ст. до н. е.

Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык (Скифский царский курган IV в. до н. э.). — К., 1991. — 416 с.

Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В., Дегтярь А.К. Новые исследования курганов скифского времени в окрестностях г. Люботина // Люботинское городище. — Харьков, 1998. — С. 143—176.

Бокій Н.М. Позднескифский безкурганый могильник у г. Светловодска // АИУ в 1978—1979 гг.: Тез. докл. XVIII конф. ИА АН УССР. — Днепропетровск, 1980. — С. 101.

Бокій Н., Могилов О., Панченко К. Колективне поховання скіфського часу в Лісостеповому Правобережному Подніпров'ї // Археологія і фортифікація Середнього Придністров'я. — Кам'янець-Подільський, 2013. — С. 17—24.

Бокій Н.М., Могилов О.Д. Перший сезон робіт на Світловодському могильнику // Феномен Більського городища 2014. — Київ; Полтава, 2014. — С. 26—29.

- Бидзиля В.И., Полин С.В.* Скифский царский курган Гайманова Могила. — К., 2012. — 748 с.
- Галанина Л.К. Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга). — М., 1977. — 68 с. (САИ. — Вып. Д1—33).
- Гречко Д.С.* Населення скифського часу на Сіверському Дінці. — К., 2010. — 285 с.
- Гуляев В.И.* На Восточных рубежах Скифии (древности донских скифов). — М., 2010. — 344 с.
- Евдокимов Г.Л., Мурзин В.Ю.* Раннескифское погребение с оружием из Херсонской области // Вооружение скифов и сарматов. — К., 1984. — С. 75—82.
- Ильинская В.А.* Скифские курганы около г. Борисполя // СА. — 1966. — № 3. — С. 152—171.
- Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А.* Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). — К., 1989. — 333 с.
- Козир І.А.* Ритуальне поховання 145 з ґрунтового могильника поблизу м. Світловодськ Кіровоградської області // Феномен Більського городища 2014. — Київ; Полтава, 2014. — С. 61—64.
- Козьрь І.А.* Отчет о раскопках скифского ґрунтового могильника в г. Светловодск Кировоградской области в 1990 г. // НА ІА НАН України. — № 1990/38.
- Либеров П.Д.* Памятники скифского времени на Среднем Дону. — М., 1965. — 112 с. (САИ. — Вып. Д1—31).
- Мелюкова А.И.* Вооружение скифов. — М., 1964. — 113 с. (САИ. — Вып. Д1—4).
- Ольховский В.С.* Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII—III вв. до н. э.). — М., 1991. — 253 с.
- Ольховский В.С.* Монументальная скульптура населения западной части евразийских степей эпохи раннего железа. — М., 2005. — 300 с.
- Онайко Н.А.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э. — М., 1966. — 118 с. (САИ. — Вып. Д1—27).
- Петренко В.Г.* Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э. — М., 1967. — 176 с. (САИ. — Вып. Д1—4).
- Онайко Н.А.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э. — М., 1970. — 210 с. (САИ. — Вып. Д1—27).
- Петренко В.Г.* Украшения Скифии VII—III вв. до н. э. — М., 1978 — 144 с. (САИ. — Вып. Д4—5).
- Поландопуло З.Х.* Исследование ґрунтового могильника эпохи раннего железа у с. Скельки // АБУ 2002—2003. — К., 2004. — С. 264.
- Салангина С.В.* Колоушки как исторический источник (по материалам археологических памятников Восточной Европы): Автореф. ... канд. ист. наук. — Ижевск, 2004. — 19 с.
- Скорый С.А.* Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи. — К., 2003. — 161 с.
- Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н.* Скифские курганы Никопольщины // Скифские древности. — К., 1973. — С. 113—186.
- Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н.* Мелитопольский курган. — К., 1988. — 264 с.
- Фиалко Е.Е.* Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи. — К., 1994. — 53 с.
- Худяков Ю.С.* О символике стрел древних и средневековых кочевников Центральной Азии // Этнографическое обозрение. — 2004. — № 1. — С. 102—113.
- Шрамко Б.А.* Вельское городище скифской эпохи (город Гелон). — К., 1987. — 182 с.

К. И. Панченко

СКИФСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ В ДВУХКАМЕРНОЙ КАТАКОМБЕ ИЗ ГРУНТОВОГО МОГИЛЬНИКА БЛИЗ г. СВЕТЛОВОДСК

В 1975 г на окраине г. Светловодск Кировоградской обл. был открыт скифский ґрунтовой могильник IV в. до н. э. На современном этапе на могильнике исследовано более 150 погребений скифского времени.

Захоронение 155 привлекает внимание особенностями погребального обряда. Могила является катакомбой с двумя погребальными камерами. Входная яма подквадратной формы, размерами — 1,65 × 1,90 м, глубиной — 1,70 м, ориентирована по оси северо-запад—юго-восток. В центре входной ямы, ближе к ее западной стенке, была установлена вертикальная гранитная плита. У подножия символической стелы находились остатки жертвенной пиши — кости крупного рогатого скота. В заполнении входной ямы на глубине 0,7 м найден бронзовый трехлопастный наконечник стрелы. В нижней части наконечника между лопастями нанесены три рельефных знака в виде символа «X». Подобные стрелы широко известны на скифских памятниках степного и лесостепного регионов.

Две камеры, с мужским и женским погребениями, расположены параллельно юго-западной и северо-восточной стенкам входной ямы. По классификации В.С. Ольховского сооружение относится к катакомбам типа I, варианта 3А, которые существовали в познескифский период. Особенности погребального обряда и набор инвентаря, в том числе наконечники стрел и украшения, позволяют датировать захоронение 155 Светловодского могильника IV в. до н. э.

Ключевые слова: скифы, ґрунтовой могильник, погребальный обряд, катакомба, инвентарь.

К. I. Panchenko

THE SCYTHIAN BURIAL IN A DOUBLE CATACOMB FROM THE CEMETERY NEAR SVITLOVODSK

The Scythian cemetery of the 4th century BC was discovered in the outskirts of Svitlovodsk (Kirovohrad Region) in 1975. As of now, 155 separate burials belonging to the Scythian period have been researched there.

Burial No 155 raises some interest due to the peculiarities of the funeral rite. It is a catacomb which has two burial chambers. The entrance pit is subsquare-shaped and has dimensions 1.65 × 1.90 m. It is also 1.7 m deep and oriented along North West — South East axis. A vertical granite slab was positioned in the middle of the entrance pit closer to its Western wall. The remnants of the offered food (cattle bones) were found near the foundation of this symbolic stele. In the pit itself a bronze three-bladed arrow point was found. Three X-shaped relief signs could be discerned in the lower part of the point between its blades. Similar arrows are well known in the Scythian sites of the Steppe and Forest-Steppe regions.

Two burial chambers, male and female ones, are located parallel to the South-Western and North-Eastern sides of the entrance pit. According to the V. Olkhovskiy classification the features belong to the catacombs of Type 1 Variant 3A which existed in the late Scythian period. The peculiarities of the funeral rite and the grave goods stock including arrow points and adornments indicate that Burial No 155 of the Svitlovodsk burial field could be dated 4th century BC.

Keywords: Scythians, cemetery, funeral rite, catacomb, grave goods.

Одержано 17.01.2015